

A nélkülözhetetlen betűszók és a szóösszevonások, vagyis a mozaikszavak az orvosi nyelvben

BEVEZETÉS

Nyelvünkben a nevek, a köz- és szakszavak, valamint a kifejezések egyszerűsítésének három formáját különböztetjük meg: a rövidítéseket, a betűszókat és a szóösszevonásokat. Az utóbbi kettő – tehát a betűszók és a szóösszevonások – közös neve a mozaikszó (panelszó). „A mozaikszók abban különböznek a rövidítésektől, hogy kiejtésükkor nem a név vagy szó teljes alakját mondjuk ki (mint az *l = liter*; *cm = centiméter* vagy *centi* esetében), hanem magukat a betű(neve)ket, illetve szórészeket” (Grétsy–Kemény 2005). Ezt nevezzük betűejtésnek. Máskor a betűk nevét mondjuk ki egymás után (*DNS* [dezoxiribonukleinsav] kiejtve: *dé-en-es*) vagy összeolvassuk a betűket (*ENSZ*, Egyesült Nemzetek Szövetsége, kiejtve: *ensz*). A magyar orvosi nyelvben a mozaikszók kiejtése alapvetően a nemzetközileg elfogadott kiejtéshez igazodik.

A NEVEK, A KÖZ- ÉS SZAKSZAVAK, VALAMINT A KIFEJEZÉSEK EGYSZERÜSÍTÉSÉNEK FORMÁI

- rövidítések
- mozaikszók: betűszók, szóösszevonások

BETŰSZÓK

A betűszókat az összetett szavak vagy többszavas szókapcsolatok tagjainak kezdőbetűiből alakítjuk ki. Az orvosi szaknyelvben nagyritkán egybetűs betűszókkal is találkozunk. A betűszókat ún. betűejtéssel használjuk. Az orvosi, biológiai irodalomban a betűszók alkalmazása nagyon elterjedt, és szerencsés is, mert hosszú szavakat, megnevezéseket egyszerűsítene (vö. 354., 390. oldal). A molekulák (gének, fehérjék stb.) neveit és a velük kapcsolatos fogalmak többségét betűszókkal fejezzük ki (vö. 374–379. oldal). Ezek írásgyakorlata a hazai és a nemzetközi szakirodalomban is meglehetősen szerteágazó, olyannyira, hogy már alkalmanként a megértés is nehezíti. Az orvosi betűszók egységes írásmódja a magyar orvosi irodalom egyik sarkalatos pontja.

A betűszókat az összetett szavak vagy szóösszevonatok kezdőbetűiből alakítjuk ki. Ezeket szokásosan betűejtéssel mondjuk.

A BETŰSZÓK ÍRÁSA

A betűszókat mindig egybeírjuk: sem a betűk közé, sem utánuk nem teszünk pontot. A tulajdonnévi magyar és idegen betűszókat egyaránt nagybetűvel írjuk (*ENSZ* – Egyesült Nemzetek Szövetsége; *UICC* – Union Internationale Contre le Cancer; *WHO* – World Health Organization), a közszó betűszók csupa kisbetűből állnak (*tbc* – tuberkulózis; *taj* – társadalombiztosítási azonosítójel).

A szakszavak többsége közszó és nem egyedi név, ennek ellenére az ilyeneket is általában, bár akad kivétel, nagybetűvel írjuk. Az orvosi betűszók nagybetűs írása lényeges, már csak a tartozékbetűk, -számok és -magyarázók miatt is (vö. 374–379. oldal).

A betűszókat szóköz és pont nélkül írjuk; pontot a végére sem teszünk. Az orvosi, biológiai betűszókat nagybetűvel használjuk.

PÉLDÁK

- *DNS* (de^zoxi^riboⁿukleⁱnsav – de^zoxi^riboⁿukleⁱnsav); *TNF* (tumor necrosis factor); *MHC* (major histocompatibility complex); *AFP* (alfa-fetoprotein); *IL* (interleukin)
- *TNM* (tumor, node, metastasis); *MCSF* (macrophage colony stimulating factor), a szakirodalomban, sőt szótárban is találkozhattunk *M-CSF* írásmóddal; ez ebben a formában nem szerencsés, mert a betűszók egyes tagjait mindig egybeírjuk
- *rfv* (retroflexio versio)

Megjegyzés: Előfordulhat, hogy a szaknyelvi betűszók egyik betűje kisbetű, míg a többi nagy (*mRNS* = messenger RNS [hírvivő RNS]).

A BETŰSZÓK TOLDALÉKOLÁSA ÉS A NÉVELŐ

A betűszókhoz a toldalékokat a betűejtésnek megfelelően és kötőjellel kapcsoljuk, a névelőt is a betűejtés szerint választjuk.

PÉLDÁK

- *DNS-sel* (nem *DNS-val – a *dezoxiribonukleinsavval* mintájára), *DNS-t*;
- *AFP-vel* (nem *AFP-nel – az *alfa-fetoproteinnel* mintájára); *TNM-et*;
- az *MTA* (nem *a MTA – a *Magyar Tudományos Akadémia* mintájára);
- az *RNS-be* (nem *a RNS-ba – a *ribonukleinsavba* mintájára).

A betűszókhöz toldalékot kötőjellel kapcsoljuk. A toldalékokat és a névelőt is a betűszó kiejtett hangjának megfelelően választjuk.

Megjegyzések: A nagybetűs írásforma a melléknévképzős származékokban is megmarad (*TDK-s*, *ENSZ-beli*; *RNS-es* [RNS-t tartalmazó] molekula; *TNM-beli* [a tumor, node, metastasisbeli felosztás szerinti]).

Az *a-ra*, *e-re*, *o-ra* és *ö-re* végződő tulajdonnévi betűszók toldalékolásában a kiejtés szerinti nyúlást nem jelöljük (az *MTA-nak* és nem *MTÁ-nak; az *ELTE-re* és nem az *ELTÉ-re).

AZ ELŐ- ÉS UTÓTAGOK KAPCSOLÁSA, AVAGY A BETŰSZÓ-ÖSSZETÉTELEK

A betűszókhöz a szóösszetételi elő- és utótagokat és a képzőszerű utótagokat is mindig kötőjellel fűzzük, akkor is, ha a betűszónak előtagja és utótagja is van. Ha a kötőjellel írt összetételekhez újabb összetételi tag társul, azt megint kötőjellel kapcsoljuk. A betűszókból alakult szóösszetételeket ugyancsak kötőjellel írjuk.

PÉLDÁK

- *TNM* (tumor, node, metastasis), *TNM-osztály*, *TNM-kategória*, *TNM-csoport*, *TNM-beosztás*, *TNM-klasszifikáció*, *TNM-felosztás*, *TNM-stádium-felosztás*, a rosszindulatú daganatok *TNM-besorolása*, a *TNM-besoroláshoz* képest, *TNM-stádium-besorolás*, *R-megjelölés*, *R-besorolás*
- *FIGO-stádium* (La Fédération Internationale de Gynécologie et d'Obstétrique-féle stádium), *FIGO-stádium-meghatározás*, *AJCC-stádiumokat*, *AJCC-ajánlás*, de: az *AJCC ajánlásával* (American Joint Committee on Cancer), *TDK-dolgozat* (tudományos diákköri dolgozat)
- *DNS-minta*, *vírus-DNS*, *vírus-DNS-minta*, *sejt-mRNS-molekula*, *DNS-vizsgálat* és *DNS-vizsgálat-kérés*, *sejt-DNS-vizsgálat-kérés*
- *HPV-DNS* (a HPV DNS-e)

Megjegyzés: Az utolsó példában már három kötőjel található, ami ugyan helyesírásilag szabályos, de nem tetszetős; használjunk inkább szerkezetes megoldást: *kérjük a sejt-DNS vizsgálatát*.

Képzőszerű utótagok: *DNS-féle*, *RNS-fajta*, *AFP-szerű*, *DNS-vizsgálat-féle*; *AFP-molekula-fajta*.

Megjegyzés: A betűszók szóösszetételi elő- és utótagjainak különírása – az angol nyelv mintájára – az egyik leggyakoribb hiba a magyar orvosi nyelvben.

A BETŰSZÓK JELZŐS SZERKEZETEI

A jelzöt a betűszóval nyilvánvalóan nem írjuk egybe. Értelemszerűen a jelző vonatkozhat a betűszó-összetétel elő- és utótagjára is, illetőleg a szerkezet egészére, s ezt írásban jelöljük az értelemtükröztetésnek megfelelően.

PÉLDÁK

DNS-minta, *hibás DNS-minta* (a jelző az egész szerkezetre vonatkozik, a *DNS-minta* hibás és nem a *DNS*)

De: a *hibás DNS minta* példában a *DNS* károsodott (hibás) és nem a *minta*; *emberi DNS minta* (a *DNS* származik az embertől). A jelző mindkét példában a *DNS-re* vonatkozik, vagyis a betűszó-összetétel első tagjára.

DNS-enzim, *DNS javító enzim*, *DNS-minta*, *DNS vékony minta* (a jelző az utótagra vonatkozik, az eredeti betűszó-összetétel felbomlik)

KIVÉTELEK

A betűszók szokványos írásgyakorlatától csak néhány eltérő írásmód fordul elő. Ilyen a betűző írásmód, amikor a betűszót alkotó betűk nevét teljesen kiírjuk (*tébécé* – *tbc* helyett, *tébé* – *tb*, a társadalombiztosítás helyett). Betűző írásmódnál a toldalékot és az utótagot is közvetlenül illesztjük, és nem kötőjellel (*tébécés*, *tébét*, *tébécéfertőzés*). A magánhangzót tartalmazó betűszók megelevenedhetnek, és beilleszkedhetnek a közszavak rendszerébe a toldalékolás szempontjából: *taj* (társadalombiztosítási azonosítójel), *tajban*, *tajkártya* (társadalombiztosítási azonosítójel-kártya).

Betűző írásmód: az egyszerűsített szavakat (betűszók, szóösszevonások, rövidítések) alkotó betűk nevének teljes kiírása.

SZÓÖSSZEVENÁSOK

A szóösszevonások összetett szavak vagy többszavas kapcsolatok elemeiből, tagjaiból (mozaikjaiból) keletkeznek úgy, hogy a szóösszevonások – a betűszókkal ellentétben – a kezdőbetűknél nagyobb egységet őriznek meg. Az összevonások többféleképpen alakulhatnak ki: előfordul, hogy mindegyik szóból kerül egy vagy több betű az összevont szóba, de az is, hogy egy vagy két szó teljes egészében megmarad a szóösszevonásban. A szóösszevonásokba vont szóelemek tetszőlegesek, de magánhangzókat mindig tartalmaznak. Kialakításukra vonatkozóan nem határozhatók meg pontos szabályok. A szóösszevonások egyszerűsítések, túl hosszú neveket stb. váltanak ki. Az orvosi, biológiai nyelvben szokatlanok, leginkább még a molekulák neveiben lelhetők fel.

A szóösszevonásokat – a betűszókhöz hasonlóan – az összevonásnak megfelelően és nem a teljes szerkezet szerint ejtjük.

A SZÓÖSSZEVENÁSOK ÍRÁSA

A szóösszevonásokat – ugyanúgy, mint a betűszavakat – értelemszerűen szóközök nélkül írjuk; pontot utánuk sem teszünk. A tulajdonnévi szóösszevonásokat nagy kezdőbetűvel (*Malév* [Magyar Légiközlekedési Vállalat], *Könyvért* [Könyvértékesítő Vállalat]), a közzszókat mind kisbetűvel írjuk (*radar* [radio detection and ranging], *gyed* [gyermekgondozási díj]).

Az orvosi nyelvben nagyritkán fellelhető, orvosi, biológiai szakkifejezésekből kialakult szóösszevonások inkább betűszószerűek, nagybetűkből állnak, vagy nagybetűket is tartalmaznak, a nemzetközileg megállapított írásmódot tükrözik. Végeredményben ezek is szaknyelvi betűszóknak foghatók fel, azoktól csupán képződésükben térnek el.

A tulajdonnévi szóösszevonásokat nagy kezdőbetűvel, a közzszókat csupa kisbetűvel írjuk. Az orvosi, biológiai szaknyelvi szóösszevonások inkább betűszószerűek, s többnyire, teljesen vagy részben, nagybetűsek.

- PÉLDÁK**
- *INF* (*interferon* – az *INF* csak egy betűvel tartalmaz többet, mintha betűszó eredetű lenne: *IN* - *interferon*), kiejtése: [i-en-ef]
  - *MoAt* (*monoklonális antitest*) kiejtése: [moat]

A SZÓÖSSZEVENÁSOK TOLDALÉKOLÁSA ÉS A NÉVELŐ

A szóösszevonásokat, a betűszókhöz hasonlóan, az összevonások kiejtésének megfelelően és nem az eredeti szó, szó szerkezet szerint toldalékoljuk, de – ellentétben a betűszókkal – a toldalékot közvetlenül kapcsoljuk. A betűszószerű szaknyelvi szóösszevonásokhoz a toldalékokat a betűszóknak megfelelően kapcsoljuk, vagyis kötőjellel. A határozott névelőt is a kiejtés szerint választjuk.

- PÉLDÁK**
- *gyáson* (nem *gyásen, amely a *gyermekágyi segélyen* kifejezésnek lenne megfelelő); *Malévval* (nem *Malévval – a *Magyar Légiközlekedési Vállalattal* mintájára)
  - *INF-fel* kezelték (nem *INF-nal az *interferonnal* mintájára), *INF-es*
  - *MoAt-ot* termel (nem *MoAt-et – a *monoklonális antitestet* mintájára), a *MoAt-tal* (nem a *MoAt-tel), *MoAt-os*

AZ ELŐ- ÉS AZ UTÓTAGOK KAPCSOLÁSA, AVAGY SZÓÖSSZEVENÁS-ÖSSZETÉTELEK

A tulajdonnévi szóösszevonásokhoz az összetéti vagy képzőszerű utótagot kötőjellel kapcsoljuk (pl. *Malév-iroda*), ha az ilyen kötőjeles alakhoz újabb utótag kapcsolódik, azt is kötőjellel csatoljuk (*Malév-iroda-kiadás*). A köznévi szóösszevonásokhoz a szóösszetéti utótagokat közvetlenül – kötőjel nélkül – kapcsoljuk (*gyedkifizetés*, *radarkészülék*). A szaknyelvi szóösszevonásokhoz, ha betűszószerűek, az utótagok kötőjellel járulnak.

- PÉLDÁK** | *MoAt-képződés*, *INF-képződés*

ÖSSZEGEZÉS

A magyar orvosi nyelvben a betűszók meggyökeresedtek, és nagyon fontosak is. A szóösszevonások viszont meglehetősen ritkák. Mindkettőt általában a nemzetközi szabványok szerint írjuk. A kétféle mozaikszó elkülönítése az orvosi nyelvben nem mindig egyszerű, valójában nem is meghatározó, hiszen az orvosi nyelvben az írásmódjuk, toldalékolásuk stb. többé-kevésbé egyforma.

IRODALOM

Grétsy László – Kemény Gábor 2005. *Nyelvművelő kézikönyvtár*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.